

ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ І ПОЛІТИЧНА УТОПІЯ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

В статті визначається діалектичний взаємозв'язок між розумінням таких феноменів як політична утопія і політичний ідеал. Аналізується принципова відмінність між ідеалом і утопією, яка визначається, насамперед, способом продукування ідеалу.

Ключові слова: політичний ідеал, соціальна утопія, утопічна свідомість, ідеальне суспільство

Історичний аналіз еволюції політичного ідеалу [1; 2] ставить завдання проведення класифікації політичних ідеалів, що фіксувала б їхні сутнісні сторони, тобто, фактично дозволила б виділити власне політичний ідеал із усього різноманіття ідеалів. Але оперуючи поняттям "політичний ідеал", слід, насамперед, визначитись з тим, що насправді мається на увазі. Під політичним ідеалом можна розуміти і форму державного правління, і форму державного устрою, і певний політичний режим. У дане поняття можна включити також і особистість державного діяча, вихід із певної політичної ситуації тощо. Тобто, потрібно підкреслити, що поняття "політичний ідеал" досить ємне за своїм змістом.

При дослідженні процесу його еволюції в історичному аспекті можна здійснений досить вузький підхід до проблеми: розуміти під політичним ідеалом форму державного правління або державного устрою (древні греки, до речі, практично не розділяли подібні поняття). Сьогодні, проте, виникає необхідність конкретизувати найбільш важливі елементи політичного ідеалу, більш того — дати йому більш повне визначення.

Тому, як основне для всіх подальших міркувань, автор пропонує своє визначення політичного ідеалу: *це особливий тип мети, конструктивний елемент утопічної свідомості, пов'язаний з системою поглядів та уявлень, що конструюються технологічно, про найбільш досконалу форму держави, атрибути політичної влади, що відбивають "зняття" у свідомості суб'єкта об'єктивних протиріч, котрі стосуються його корінних інтересів та потреб.*

Зрозуміло, що й у такому вигляді визначення політичного ідеалу не вільно від похибок, що, у свою чергу, можна пояснити як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами.

По-перше, необхідно відзначити, що політичні ідеали виникли лише на зрілих стадіях суспільної свідомості і набагато пізніше ніж які-небудь ідеали взагалі. "Вільність" же автора в поводженні з ними виявилася можливою лише завдяки їхньому плюралізму, коли ідеалів в історії виникло досить багато і сформувався такий рівень саморефлексії, щоб узагалі судити про них.

По-друге, включення у визначення політичного ідеалу категорії "утопічна свідомість", на думку автора, правомірно тому, що саме по собі поняття "ідеал" — суттєвий конструктивний елемент утопічної свідомості, а не навпаки. І варто погодитися з О. Чертковою, що "сама орієнтація на ідеал, а не просто спрямованість у майбутнє є відмітною ознакою утопії" [3, с. 72]. За визначенням Шацького, утопія — це протест проти абсолютизації актуальних політичних ліній розмежування, це спроба почати наче знову спір про форму суспільства. Вибір між двома варіантами дійсності вона прагне замінити вибором між дійсністю та ідеалом. Ця втеча від політичних альтернатив епохи, масових рухів постійно загрожує їй мрійливістю, сектантством. Проте утопісту історія колись дає можливість перетворити свою альтернативу ідеалу та дійсності на політичну альтернативу, і в певні епохи саме він виявляється найбільш далекоглядним політиком. Тобто межа між утопією та політикою не є неподоланною [4, с. 133]. Дехто взагалі ототожнює утопію з ідеалом, вбачаючи в ній недосяжну мрію людства про "золотий вік" [5, с. 202].

По-третє, в діалектичному розумінні політичний ідеал є відображенням об'єктивної реальності, тих його ознак і тенденцій, що виходять із закономірностей і корінних можливостей розвитку суспільства. Ця особливість ідеалу відрізняє його від таких категорій як уявлення, сприйняття, судження, умовивід і т.д. Останні характеризуються відбивною спроможністю, у той час, як у процесі еволюції політичного ідеалу можна було спостерігати його прямий взаємозв'язок із пізнанням, як відображенням дійсності, спонукальними мотивами і практичною діяльністю людей. Безперечно і те, що політичний ідеал межує із категоріями "інтерес", "мета", "потреба" і ін.

По-четверте, загальною теоретико-пізнавальною основою політичного ідеалу є здатність свідомості до випереджаючого відбиття і передбачення в ньому результатів людської діяльності, що у найбільш яскравому вигляді виявляється у вищій формі теоретичного освоєння дійсності — в ідеї. Отже, саме корінні, тобто, гранично усталені потреби й інтереси, на відміну від тимчасових, минутих, повинні визначати зміст політичного ідеалу. При цьому безпосередньою причиною його створення є навіть не інтерес або сукупність інтересів, що направлені на об'єкт, а якась сформована на їхній основі духовна потреба в ідеальній моделі об'єкта, тобто в ідеалі.

Можна привести для прикладу декілька характерних висловлень. Так, О. Кірхенгейм, говорячи про специфічні якості суспільної свідомості римлян, підтверджував: "Нікому не спаде на думку шукати в історії римського народу, що визнавав святість шлюбу більш, ніж якийсь інший народ, а поняття про власність проводив суворіше і енергичніше за інші народи, — вчень, дорогих розуму тих, хто любить жити себе ілюзіями і утопіями" [6, с. 34].

Нарешті, у двотомнику "Культура Стародавнього Рима" також відзначається, що для римлян був ідеальним еталоном сам Рим і тому вони не знали утопій. Навіть у розпал найгостріших соціальних конфліктів Рим не

знав утопій, настільки характерних для еллінського й елліністичного політичного мислення, і усе з ними пов'язане залишалося поза полем зору римлян" [7, 36]. Дійсно, що можливо серед авторів римської епохи важко виявити хоча б одне ім'я, яке могло гідно стояти в одному ряду з іменами Сократа, Платона й Аристотеля. Проте дисертант не поділяє цієї по суті крайньої точки зору зазначених дослідників.

По-перше, політичні ідеали не обов'язково розробляються мислителями-одинаками і це цілком переконливо доказали своїми дослідженнями конкретно-історичних матеріалів багато авторів.

По-друге, було б неправильно ототожнювати політичний ідеал тільки з проектами ідеальних державних устроїв: існували і ідеали бездержавних суспільних відносин (наприклад, той же ідеал "золотого віку", або анархічний образ майбутнього суспільства). Нарешті, по-третє, також неправильно говорити про ідеали, що переносяться тільки в прийдешні епохи: у дійсності політичні ідеали можуть бути з однаковим успіхом знаходитись й у дійсності, і в давно минулих часах, а також можуть бути позачасовими, тобто не прив'язаними до якогось конкретного моменту історичного часу. Неодмінною умовою майже всякого ідеалу є лише те, що він відокремлюється від реального життя яким-небудь бар'єром. І все це незалежно від того, чи будуть це нині існуючі, але майже недосяжні країни або острови, далеке міфічне минуле, що малюються уявою, або образ майбутнього.

Наприклад, початки соціалістичного (або комуністичного – за більш пізньої термінології) ідеалу прийнято відносити до основ буржуазних відносин, тобто до XVI сторіччя. Саме в цей період соціалістична думка формулює три ідеали, що являють собою не послідовний розвиток комуністичного утопізму, а три його вихідні точки, кожна з яких відбиває своєрідність соціальних умов, що його породили: "Тисячолітнє царство" Т. Мюнцера, "Утопія" Т. Мора, "Місто Сонця" Т. Кампанели. Але так чи інакше всі ці три напрямки — інтелектуальний продукт епохи Відродження. Саме в цей період уперше виникає й опановує масами "ідея прогресу", що була мало властивою до цього людству. Ця ідея вперше дозволила відновити перспективи з точки зору ідеалу: зв'язати теперішнє із світлим майбутнім, повірити в те, що "золотий вік" не позаду, а попереду людства.

Автор не ставить за мету докладно зупинитися на конкретному змісті соціальних утопій, обмежившись, по можливості, тенденціями розвитку утопічних ідеалів і описом їхніх політичних елементів. По-перше, тому, що ця проблема в достатній мірі досліджена. По-друге, тому, що ці дослідження давно довели: соціалістичні ідеї не пов'язані з якоюсь певною епохою. Вони є відображенням існуючої в усі сторіччя й у всіх народів мрії про справедливість, загальне благоденство і щастя. Соціалізм, являє собою споконвічні мрії людини про загальні ознаки бажаного суспільства — суспільства звісно ж "розумного" і "справедливого", але обов'язково з твердим керуванням, жорсткою регламентацією всього його життя. Це

суспільство з можливо більш повним колективізмом: сюди відносяться всі ідеї про спільне житло, спільність дружин, суспільне виховання дітей тощо.

З легкої руки Ф. Енгельса історію соціалістичних вчень зазвичай починають із твору Т. Мора. Дійсно, у світогляді останнього навіть історично випадково стикаються дві гілки розвитку гуманістичної свідомості — це твердження унікальності людської особистості і заперечення соціальної рівності й експлуатації. Характерно, що ідеал Мора не був безпосередньо пов'язаний з інтересами незаможних прошарків населення. Він намагався перенести у свою "Утопію" ознаки способу життя панівного класу і забезпечити її громадянам не тільки матеріальний добробут, але і найбільше часу після тілесного рабства для духовної культури й освіти. Такий підхід до побудови ідеалів характерний для більшості утопістів, тому що кожному з них інтереси найбільш незаможної частини населення уявлялися по-різному, в залежності від свого власного соціального стану.

Ідеали Мюнцера і Кампанели відбивають досить убогі, нерозвинені потреби особистості, проповідують загальний аскетизм і грубу зрівняльність, тому що потреби в елементах культури, що породжені феодалізмом, були ще недостатньо розвинуті. Приміром, уявлення про ідеальне суспільство у Т. Мюнцера своїми ідеологічними коріннями сягає в релігійний ідеал, тому що під час Селянської війни в Німеччині інтереси міських плебеїв об'єктивно збігалися з інтересами хиліастично налаштованої частини селянства. "Лукавство" цього ідеалу складалося в тому, що ідеал селян був звернений у минуле – до іудеохристиянства, а від нього до "золотого віку". Але плебейська частина суспільства, хоча б у своїх мріях, повинна була вийти за межі буржуазного суспільства, котре тільки народжувалося. Тому вона неначе перевертає цей ідеал у майбутнє. Так у формі релігійного ідеалу, що зжила себе, Мюнцер спробував зобразити суспільство далекого майбутнього, з врахуванням, у той же час, інтересів селянсько-плебейських мас Німеччини.

"Місто Сонця" Т. Кампанели — це своєрідне відображення ідей Платона, теоретичні побудови якого лягли в основу цього твору. Тут дріб'язкова регламентація, повне підпорядкування особистості керівництву общини й у життєдіяльності "соляріїв", а також ремісничих цехів, монастирів тощо. Теоретичні джерела виникнення цих ідеалів достатньо різноманітні і це можна бачити не тільки на приведених прикладах (анабаптизм у Мюнцера, ідеї Платона — у Кампанели). Характерно те, що автори подібних утопій не замислювалися над проблемою практичної перебудови. Свої ідеальні країни, "острови" вони знаходили вже готовими і не ставили перед собою завдання їхнього переміщення в будь-яку реально існуючу країну. У цілому утопія виводила ідеальне суспільство в ті простори, де немає законів, королів, де чесноти дикунів уособлювали стан природної людини, зміцнювали переконаність у початковій рівності людей, тобто, у ту область, де не було навіть основ для появи політичного ідеалу! Ідея повернення в природний стан захищала не інтереси конкретної людини, а те, що було в далекому минулому. Саме відтіля витягалися обґрунтування для доказу

неминучості зміни суспільства. Такий був типовий прийом утопічного жанру.

Таким чином, в цілому утопія виводила ідеальне суспільство в ті простори, де немає законів, королів, де чесноти дикунів уособлювали стан природної людини, зміцнювали переконаність у початковій рівності людей. Принципова відмінність ідеалу від утопії в тому, що утопія є такий ідеал, родова специфіка якого визначається не можливістю його практичної реалізації, не ступенем трансцендированості, не функціями і не хронотопічними особливостями, а способом продукування ідеалу. Утопію можна визначити як довільно сконструйований свідомістю образ соціуму, що виступає або в якості об'єкта споглядання, або мети практичної діяльності людини. Затвердження ідеалу як факту емпіричної дійсності, "факту досяжного майбутнього," або "майбутнього факту" складає суть утопізму. У цьому виявляється специфіка розуміння природи політичного ідеалу, як "вічної перспективи", як "історично негарантованої мети", як ціннісного орієнтира, що перетвориться в утопічній свідомості в ідеал-проект, у план досконалого суспільства, у керівництво до дії.

Література

1. Корниенко В. А. Эволюция политического идеала (опыт истории) : монографія. — Універсум-Вінниця, 1996. — 274 с.
2. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності): монографія. — Універсум-Вінниця, 1999. — 430 с.
3. Черткова Е. Л. Утопия как тип сознания // ОНС. — 1993. — №3.
4. Шацкий Э. Утопия и традиция. — М. : Прогресс, 1990. — 456 с.
5. Розова Т. В. Два погляди на утопію // Політологічний вісник. — К., 2000. — №6.
6. Кирхенгейм А. Вечная утопия. — С-П., 1902.
7. Культура Древнего Рима / /Под ред. Е. С. Голубцова. — Т.1. — М., 1985.